

УДК 81'373.72.004.81

ДО ПИТАННЯ ПРО ФРАЗЕОЛОГІЧНУ КАРТИНУ СВІТУ

Ковалюк Ю. В.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Стаття присвячена опису термінологічного інструментарію фразеології сучасної англійської мови у руслі міждисциплінарних досліджень. Автор описує поняття "фразеологічна картина світу" з погляду його виправданості запровадження та застосування в лінгвістичній теорії, зокрема в лінгвокультурології та фразеології. Із цією метою проаналізовано основні диференційні ознаки фразеологічної картини світу, серед яких: універсальність, антропоцентризм, експресивність, деонтична, аксіологічна та емотивна модальність, спрощеність та неточність.

Ключові слова: фразеологізм, лінгвокультурологія, міждисциплінарність, мовна картина світу, фразеологічна картина світу, фразеологічний компонент мовної картини світу.

Ковалюк Ю. В. К вопросу о фразеологической картине мира. Статья посвящена описанию терминологического инструментария фразеологии современного английского языка в русле междисциплинарных исследований. Автор описывает понятие "фразеологическая картина мира" с точки зрения его оправданности введения и применения в лингвистической теории, в частности в лингвокультурологии и фразеологии. С этой целью проанализированы основные дифференциальные признаки фразеологической картины мира такие как: универсальность, антропоцентризм, экспрессивность, деонтическая, аксиологическая и эмотивная модальность, упрощенность и неточность.

Ключевые слова: фразеологизм, лингвокультурология, междисциплинарность, языковая картина мира, фразеологическая картина мира, фразеологический компонент языковой картины мира.

Kovalyuk V. Y. To the question of phraseological picture of the world. The present paper is a description of terminological instrumentarium of contemporary English phraseology in the framework of interdisciplinary studies. The author addresses the concept of "the phraseological worldview" in terms of its justified introduction and application in linguistic theory, cultural linguistics and phraseology in particular. For this purpose, main differential features of the phraseological worldview are under analysis: universalism, anthropocentricity, expressiveness, deontic, axiological and emotive modality, simplicity, and inaccuracy.

Key words: phraseologism, cultural linguistics, interdisciplinarity, linguistic worldview, phraseological worldview, phraseological component of linguistic worldview.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Питання взаємозв'язку мови та культури в наукових дослідженнях пройшло шлях від філософських (В. фон Гумбольдт, Л. Вайсбергер), соціологічних (Е. Сепір, М. Халлідей), психологічних (Г. Штейнталь, О. О. Потєбня) ідей до лінгвокультурологічних (М. М. Полюжин, М. Л. Ковшова). У результаті такої наукової синергетики, як відзначають В. М. Телія та І. В. Зикова, «відбувається формування культурно обумовленої фразеологічної підсистеми природної мови, де будь-який фразеологізм отримує статус "мовного" знака культури і розпочинає відігравати в ній особливу роль» [9, 121]. Національна специфіка у фразеології, що відображається у різноманітті термінів, як-от «концептосфера культури» та «культурна конотація» (В. М. Телія), «культурний концепт» (Ю. С. Степанов), «фразеологічний концепт» (А. П. Бабушкін), «фразеологічний фрейм» (М. Ф. Алефіренко), «фразеологічна картина світу» (Д. О. Добровольський) та ін., безперечно, викликає жваву дискусію серед учених-мовознавців (С. Н. Денисенко, М. Пако,

С. Грейнджер, Ж.-П. Колсон та ін.) щодо виправданості їхнього запровадження та застосування у лінгвістичній теорії.

Мета статті – впорядкування термінологічного апарату фразеології, аналіз сучасних підходів до опису фразеологічних процесів крізь призму лінгвокультурології.

Методологічною основою праці є концепція внутрішньої форми мови В. фон Гумбольдта. Саме В. фон Гумбольдт увів поняття «мовна свідомість народу» (nationeller Sprachsin), яке, як зазначають Д. О. Добровольський і Е. Піірайнен, було пізніше трансформоване в категорію «національної картини світу» та стало вихідним для подальших теоретичних конструктів [20, 63]. В українському мовознавстві О. О. Потєбня, якого вважають основоположником вітчизняної етнолінгвістики, розвинув ідеї В. фон Гумбольдта про взаємозв'язок мови та мислення. Відповідно, вчений вважав, що «сфера мови далеко не збігається зі сферою мислення» [13, 44]. «... Приймаючи дух як свідому розумову діяльність, що передбачає поняття, які утворюються лише за допомогою слова, можна помітити, що дух без мови існувати не може, оскільки сам утворюється за допомогою мови...» [13, 46]. Ту ж саму думку О. О. Потєбня висловлює і про співвідношення мови

та народного духу: «...мова не може бути тотожною останньому, оскільки в житті людини, так і народу повинні відбуватися явища, які передують мові та слідує їй» [13, 46]. У такий спосіб мислитель намагався провести лінію розмежування в лінгвістичних дослідженнях між власною психологічною концепцією і метафізичним підходом В. фон Гумбольдта. Вплив неогумбольдтіанства знайшов вираження і в американській антрополінгвістиці, коли Е. Сепір і Б. Уорф сформулювали гіпотезу лінгвістичної відносності (*англ. linguistic relativity*), згідно з якою «граматична структура явно різних мов зумовлює різні типи спостережень і оцінок зовні схожих актів спостереження у носіїв мови, які, відповідно, не є однаковими спостерігачами, однак повинні сформувати дещо відмінні картини світу» [25, 58]. В аспекті теорії лінгвокультурології та фразеології праці названих учених вважаються основоположними та визначальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Повертаючись до сучасних фразеологічних досліджень, особливо в розрізі національно-культурної специфіки, зазначимо, що очевидним є їх симбіоз з ідеями лінгвокультурології. За аналогією поняття «фразеологічна картина світу» (уперше введене Д. О. Добровольським і Е. Пірайнен) стає «апріорно-аксіоматичною категорією» [11, 98]. Спробуємо з'ясувати, наскільки це відповідає дійсності. Отже, провідні вітчизняні лінгвісти (С. Н. Денисенко; Н. Ф. Венжинович; Л. В. Савченко; В. І. Школяренко) термін «фразеологічна картина світу» вживають на позначення усіх фразеологізмів у системі мови, які «всебічно відображають дійсність» [14, 37].

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи, що фразеологізми – це «знаки вторинної номінації» [2], на думку Д. О. Добровольського та Е. Пірайнен, фразеологізми зображують не одну, а дві картини світу. Відповідно ФКС-1 передається образними та символічними субстратами, буквально осмисленими ідіомами, тобто вихідними значеннями компонентів вихідного словосполучення [20, 65], наприклад: *have nothing between the ears, have a fire in your belly, be living in a fool's paradise* [22]. У структурі ФКС-1 «сліди культур» співіснують із сюрреалістичним елементами, які передували сучасним подіям – звичаї і традиції, історичні події та елементи побуту [20, 64]. ФКС-2 – це частина сучасної загальної картини світу, яка відтворюється поточними сигніфікативними значеннями фразеологізмів [20, 64]. Наприклад, поняття «успіх» у сучасній англомовній картині світу виражається такими фразеологізмами: *have the world at your feet, come/move up in the world, on the pig's back* [22].

Деякі лінгвісти (Р. Х. Хайрулліна, 2008; Л. Т. Ючківська, 2015; та М. С. Гутовська, 2014) виділяють низку диференційних ознак фразеологічної картини світу:

1. **Універсальність.** Враховуючи подібність природних мов, схожість граматичних, синтаксичних і семантичних категорій, існують підстави вважати, що план вираження та план змісту, моделі фразеотворення, принципи побудови семантичних класифікацій фразеологізмів будуть схожими для різних

мов [17, 7]. Усю сутність цього принципу продемонструвала Е. Пірайнен у монографії «*Widespread Idioms in Europe and Beyond: Toward a Lexicon of Common Figurative Units*» (2012), яка на прикладі 150 обраних ідіом у 73 європейських і 17 азійських і африканських мовах довела спорідненість їхніх ідіоматичних лексиконів. Тут слід додати, що аналіз авторка здійснювала на основі джерел античності [24, 105], Біблії [24, 171], посткласичної літератури [24, 351], прислів'їв і приказок Середньовіччя і періоду Реформації [23, 395], а також байок, народних оповідань і легенд [24, 395]. Однак спорідненість і універсальність ідіоматичних лексиконів завершується там, де розпочинається їхня національно-культурна специфіка. Для прикладу, найчастотніші приказки не *имей сто рублей, а имей сто друзей* в російській і *моя хата з краю* – в українській мовах, за твердженням О. Я. Остаповича, не мають прямих аналогів у германських мовах [11, 101].

2. **Антропоцентризм** – людина в сучасній науковій парадигмі, на думку Р. Х. Хайрулліної, постає водночас суб'єктом і об'єктом пізнавальної діяльності. Саме тому у процесі опису та концептуалізації оточуючої реальності людина спирається безпосередньо на свій духовний і фізичний світ – досвід, звички, почуття, емоції, цінності та тіло [17, 15]. Думки про те, що «значення цілої низки фразеологічних одиниць сформувалися на основі антропоцентричного розуміння світу» [10, 68], дотримується і В. А. Маслова. Антропоцентризм слугував основою для формування усіх семантичних класів фразеологізмів у англомовній картині світу: соматичних (*hand in glove*), антропомічних (*Hamlet without the prince*), антропоморфних (*the gnomes of Zurich*), зооморфних (*the cat has got someone's tongue*) тощо.

3. **Експресивність** – тут Р. Х. Хайрулліна має на увазі конотацію фразеологізмів та її основні компоненти – оцінний, асоціативно-образний, емотивний і функціонально-стилістичний [17, 26]. У цьому разі слід зазначити, що названі макрокомпоненти семантики фразеологізмів не є універсальними. Так, в англо-українському фразеологічному словнику знаходимо фразеологізми: *economic crisis* «економічна криза», *to give a look* «кинути погляд, подивитися», *executive board* «виконавчий комітет, керівний орган», *run roughshod over* «тиранізувати когось», *make short shrift of* «швидко розібратися з кимось, позбавитись» і т.д. Вочевидь, перші три наведені приклади не відповідають критеріям фразеологічної експресивності, оскільки вони позбавлені як оцінного, так і асоціативно-образного компонентів. Більше того, вирази *economic crisis* і *executive board* набули статусу термінів і вживаються переважно у фінансово-економічному та діловому дискурсі. Як зазначає О. І. Федоренко, «у мовній ієрархії стали словосполучення типу *to give a look* займають проміжне місце – між вільними словосполученнями та фразеологічними одиницями» [16, 12]. Сталі словосполучення в лінгвістиці також відомі як колокації (термін М. Халлідея). Г. Філіп вважає, що відмінність між колокаціями та ідіомами полягає в такому: «...ідіома виражає ідею, яку зазвичай неможливо вивести зі значень її компонентів, тоді як колока-

ція виражає ідею, яка до певної міри виводиться без звернення до контексту» [23, 24-25]. Переосмисленість значення, образність й емотивність – чи не найважливіші ознаки ідіоми, яких не спостерігаємо в сталих словосполученнях типу *contact lenses* чи *pen drive*, які наводить згаданий автор [23]. Повертаючись до фразеологізмів *run roughshod over* і *make short shrift of*, відзначаємо, що вони мають усі наведені Р. Х. Хайрулліною конотативні ознаки. З погляду прагматики використання обох фразеологізмів у дискурсі може викликати певні дискусійні питання. Річ у тому, що ці фразеологізми містять лексеми-архаїзми – *roughshod* “підкований на шипи (про коня)” і *shrift* “сповідь, відпущення гріхів” відповідно. Асоціативно-образний механізм може бути не введений у дію, якщо адресат не ознайомлений із семантикою таких фразеологізмів.

4. Деонтична, аксіологічна та емотивна модальність. Модальність, як відомо, – це суб’єктивне відношення мовця до дійсності, яке може передаватися фразеологізмами. Модальність буває деонтичною (нормативною – дозволено/не дозволено, потрібно/не потрібно), аксіологічною (ціннісною – добре/нейтрально/ погано) та емотивною (вираження почуття людини) [19, 163]. З іншого боку, оцінку можна розглядати як один із видів модальності, яка накладається на дескриптивний зміст мовного виразу, за твердженням О. М. Вольф [4, 11]. До мовних виразів, вочевидь, можна зараховувати фразеологізми безвідносно до їх типів: ідіом, біномів, колокацій, вигуків, мовних формул, компаративних виразів, прислів’їв і приказок тощо. І як тут не згадати одну з найбільш фундаментальних класифікацій оцінок, яка була запропонована Г. фон Врігтом: 1) інструментальна оцінка; 2) технічна оцінка; 3) преференційна оцінка; 4) утилітарна оцінка; 5) медична оцінка; 6) гедоністична оцінка; 7) етична оцінка [1].

5. Спрошеність. На переконання М. С. Гутовської, фразеологічна картина світу лише частково або поверхнево відображає модель світу. Це зумовлено тим, що далеко не всі існуючі у світі об’єкти та реалії відображені у ФКС [5, 49]. Окрім того, лише комунікативно релевантні об’єкти матеріального та духовного світу отримують номінацію. Тезу згаданої вище дослідниці щодо того, що «будь-яка фразеологічна картина світу є неповною» [5, 49] підтверджують З. Д. Попова і Й. А. Стернін, які вважають, що фразеологічні номінації характерні далеко не для всіх концептів [12, 185]. Не існує

чисто фразеологічних концептів, на відміну від лексико-фразеологічних [ibidem, 77]. Фразеологізми можуть бути лише складниками номінативного поля концепту, поруч із прямими номінаціями, контекстуальними синонімами, вільними та сталими словосполученнями, словниковими дефініціями, текстами тощо. Більше того, завершене висловлення неможливо побудувати виключно із фразеологізмів, що не свідчить на користь існування фразеологічної картини як окремої лінгвістичної категорії. Тому твердження на кшталт «когнітивним субстратом фразеологічної семантики є концепт – одиниця мовної свідомості, яка проектує її етнокультурну свідомість у внутрішню форму фраземи, що обумовлює фразеологічні конотації, соціально значущу оцінність, образний фон і культурно-прагматичний потенціал фраземи» [8, 64] є щонайменше сумнівними.

6. Неточність. ФКС будь-якої мови є певною мірою викривленою та неправильною. Це, ймовірно, зумовлено стабільністю та стійкістю фразеологічних одиниць, які подеколи у своїй семантиці закріплюють міфологічні або архетипні форми світосприймання [5, 49]. Прикладом цієї ознаки може слугувати англійський фразеологізм *in a brown study* “в глибокій задумі, занурений у думки” [22]. Відповідно, в цьому випадку відбулася фразеологізація лексеми-компонента *brown* у первісному значенні “похмурий, оповитий пільмою”, яке не фіксують сучасні лексикографічні джерела.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищезазначені ідеї та міркування, варто наголосити на тому, що виокремлення окремого термінологічного апарату у сучасній фразеології потребує подальшого обґрунтування та вивчення. На прикладі поняття «фразеологічна картина світу» продемонстровано в ході аналізу його основних ознак, запропонованих ученими, що далеко не всі вони є апіорно-аксіоматичними для всієї фразеології мови (на прикладі англійської). Такими вважаємо універсальність, експресивність та спрощеність. Тому, на нашу думку, в лінгвістичних дослідженнях доцільніше оперувати терміном «фразеологічний компонент мовної картини світу», погоджуючись з ідеями О. Я. Остаповича, С. Н. Денисенко, Н. Ф. Венжинович, Л. В. Савченко та ін. Перспективу подальших досліджень передбачаємо у вивченні проблем сучасної фразеології англійської мови у міждисциплінарному вимірі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. Буянова Л. Ю. Русский фразеологизм как ментально-когнитивное средство языковой концептуализации сферы моральных качеств личности : монография / Л. Ю. Буянова, Е. Г. Коваленко. – М. : Флинта-Наука, 2012. – 180 с.
3. Венжинович Н. Ф. Про формування фразеологічної картини світу / Н. Ф. Венжинович // Вісник Дніпропетровського університету. – 2007. – № 3. – С. 120–126. – (Серія: Мовознавство).
4. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – 2-е изд, доп. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 280 с.
5. Гутовская М. С. Этноспецифичность фразеологической картины мира и факторы, ее порождающие / М. С. Гутовская // Веснік БДУ. – 2014. – № 2. – С. 48–53.
6. Денисенко С. Н. Концепт мовної картини світу і сучасні дослідження фразеології / С. Н. Денисенко // Науковий вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – Житомир, 2010. – С. 3–6.

7. Золотых Л. Г. Антропоцентричность как когнитивная база фразеологической модели мира / Л. Г. Золотых // Фразеология, познание и культура : сб. докл. 2-й Межд. науч. конф. (Белгород, 7-9 сентября 2010 г.) : в 2-х т. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2010. – Т.1. Фразеология и познание. – 410 с. – С. 82–86.
8. Золотых Л. Г. Когнитивно-культурологический аспект исследования фразеологии / Л. Г. Золотых // Гуманитарные исследования. – 2012. – № 2. – С. 62–65.
9. Зыкова И.В. Роль концептосферы культуры в формировании фразеологизмов как культурно-языковых знаков : дисс. ... доктора филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Зыкова Ирина Владимировна. – М., 2014. – 510 с.
10. Маслова В.А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. вузов / В. А. Маслова – 2-е изд., стереотип. – М. : Академия, 2004. – 204 с.
11. Остапович О. Я. Идиоматика славянских и германских языков. Мифы и реальность «фразеологических концептов» и «фразеологической языковой картины мира» / О. Я. Остапович // Когнитивные факторы взаимодействия фразеологии со смежными дисциплинами : сб. науч. тр. по итогам III Междунар. науч. конф. (Белгород, 19-21 марта 2013 года) / отв. ред. проф. Н. Ф. Алефиренко. – Бел-город : ИД «Белгород» НИУ «БелГУ», 2013. – С. 97–102.
12. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ; Восток-Запад, 2007. – 320 с.
13. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1892. – 243 с.
14. Савченко Л. В. Етномакрокод духовної культури як репрезентант фразеологічної картини світу / Л. В. Савченко // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. – 2014. – Вип. 38. – С. 36-42.
15. Соколова М. Г. О существе фразеологической картины мира в отличие от других картин мира / М. Г. Соколова // Вектор науки ТГУ. – 2010. – № 4 (14). – С. 169–173.
16. Федоренко О. І. Лексична сполучуваність компонентів сталих дієслівно-субстантивних виразів типу to give a smile, to have a look, to make a suggestion у сучасній англійській мові : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. Наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. І. Федоренко. – Львів: ЛНУ, 2004. – 20 с.
17. Хайруллина Р. Х. Фразеологическая картина мира: от мировидения к миропониманию : монография / Р. Х. Хайруллина. – 2-е изд. – Уфа: изд-во БГПУ, 2008. – 300 с.
18. Школяренко В. І. Становлення фразеологічної картини світу німецької мови (на матеріалі писемних пам'яток VIII-XVII століть) : монографія. / В. І. Школяренко. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2008. – 316 с.
19. Ючковская Л. Т. К вопросу о фразеологической картине мира / Л. Т. Ючковская // Вестник югорского государственного университета. – 2015. – Вып. 1 (36). – С. 161–164.